

VARIANTA, VERZE, JINÁ POVĚST - POKUS O TERMINOLOGICKÉ ZPŘESNĚNÍ
Jan Osolsobé (Orno)

Folkloristické příručky zpravidla vymezují uvedené termíny bez ostrých hranic a také obsah jednotlivých termínů je vymezen víceméně relativně. Varianta je drobná změna, verze podstatnější. Neostře je rovněž naznačen přechod mezi verzí a jinou pověstí. O tom se psalo ve folkloristické i literárně teoretické literatuře mnohokrát (např. Gusev, Horák, Leščák, Propp, Sirovátka). To vše je na jedné straně plně v souladu s povahou materiálu, který obvykle nepřipouští ostré umělé hranice. Na druhé straně stojí za to, pokusit se pro potřeby teoretického popisu, a zejména pro praktické třídění pověstí tyto termíny zpřesnit.

Navrhli jsme kritérium, jakýsi klíč, podle kterého bylo možno tyto termíny podstatně přesněji od sebe odlišovat. Za východisko pro své rozhodování bereme pojetí pověsti jako situované a neautonomní výpovědi (t.j. situačně a kontextově zakotvené). To znamená, že každá pověst, i když ji zachytíme v knihách, evokuje stále dialogickou situaci, ve které vznikla - tváří v tvář přítomnému objektu, věci, památce, relikvii nebo jen místu, lokalitě, regionu, který provokoval otázky po svém původu, historii, příčinách, účelu nebo asocioval vzpomínku na pamětihodné události. Představme si dialogickou situaci otázky a odpovědi, v níž by pověst fungovala jako odpověď na nějakou hypotetickou otázku. Ovšem jen na takovou otázku, kvůli níž byla pověst vyprávěna. Pak je možno pravidlo pro rozlišovací varianty, verze a dvou různých pověstí formulovat takto:

Máme-li alespoň dvě různá vyprávění (vyprávěním chápeme literární text nebo folkloristický záznam pověsti) a chceme-li určit, zda jde o varianty, verze nebo dvě různé pověsti, zjistíme nejdříve, na jakou předpokládanou otázku každé vyprávění odpovědělo.

Odpovědělo-li každé vyprávění na úplně jinou předpokládanou otázku, jde o zcela jiné pověsti.

Naopak: Odpovědělo-li každé vyprávění na stejnou předpokládanou otázku, jde o stejnou pověst.

Jde-li o tutéž pověst - to znamená, že obě vyprávění odpověděla na tutéž předpokládanou otázku, potom se ptáme, jak od-

pověděla.

Odpovědělo-li každé vyprávění na stejnou předpokládanou otázku zcela jinak, jde o dvě různé verze téže pověsti.

Naopak: Odpovědělo-li každé vyprávění na stejnou předpokládanou otázku shodně, jde o stejnou verzi téže pověsti, a to o dvě různé varianty téže verze téže pověsti.

Nejlépe si to ukážeme na příkladech:

Příklad na dvě různé pověsti

Jedna známá brněnská pověst vysvětluje původ a jméno tzv. Zderadova sloupu na dnešní Olomoucké ulici tak, že tam byl kdysi zabit jistý Zderad. Existuje však také pověst o tom, že se u tohoto sloupu našly ostatky dvou těl, chlapce a dívky, svázaných k sobě: ti dva se tolik milovali, že uprchli ze svých klášterů, a byli za trest zaživa pohřbeni.

První vyprávění odpovědělo na otázku: Proč se sloup jmenuje Zderadův? Naproti tomu druhé vyprávění odpovědělo na otázku: Proč se kdysi u tohoto sloupu údajně našly ostatky dvou k sobě přivázaných těl, chlapce a dívky? Vidíme jasně, že každé vyprávění odpovědělo na zcela jinou otázku, jde proto i o dvě různé pověsti.

Příklad na dvě různé verze téže pověsti

Návštěvník prohlížející si brněnské pamětihodnosti položil průvodci otázku: Proč je v průjezdu Staré radnice vozové kolo? Na jeho otázku má průvodce dvě odpovědi. První je velmi známé vyprávění, ve kterém se jistý kolářský mistr z městečka Lednice vsadil se sousedy, že v jediném dni porazí strom, zhotoví z něho kolo a dokutálí je do Brna. Jiné známé vyprávění o téměř kolu mluví o tom, že kolo před svou popravou vyřezal nožem z vězeňské lavice kolářský tovaryš, kterého neprávem obvinili z vraždy. Jak vidíme, obě vyprávění odpověděla na stejnou otázku zcela rozdílně, a tedy jde o dvě různé verze téže pověsti.

Příklad na dvě různé varianty téže verze téže pověsti

Nejznámější brněnskou pověstí je Brněnský drak, který visí rovněž v průjezdu Staré radnice. Vezmeme namátkou opět dva různé záznamy této pověsti. Oba záznamy nám odpovídají na tutéž otázku: Proč je v průjezdu Staré radnice tzv. Brněnský drak? V obou vyprávěních je tato otázka zodpovězena tak, že drak kdysi ohrožoval město; nakonec draka zlikvidoval odvážný tovaryš, který zašil do kůže dobytčete nehašené vápno. Obě vyprávění odpověděla na danou otázku shodně, a proto také jde o tutéž verzi téže pověsti. Je však pochopitelné, že se oba záznamy liší například délkou, slohem, ba dokonce i některými faktografickými podrobnostmi, třeba tím, zabil-li draka řečník nebo krejčík, na kterém místě se to stalo atp. Tyto odlišnosti však nenarušují námi vypracovaný systém hypotetické otázky a odpovědi realizované pověsti. Obě vy-

právění jsou proto pouze různými variantami téže verze téže pověsti.

Závěrem bych chtěl říci, že podstatně přesnější rozlišování varianty, verze a jiné pověsti těmito objektivními kritérii může mj. i usnadnit sestavování katalogů pověstí. Pokud pak jde o jiné folklórní a literární žánry, jako např. pohádku, legendu, humorku, báseň, tu by bylo žádoucí zamyslet se nad tím, zda řešení problému varianta - verze - jiný typ je podobné jako u pověstí nebo odlišné.

Zusammenfassung

VARIANTE, VERSION, EINE ANDERE VOLKSSAGE - VERSUCH UM EINE TERMINOLOGISCHE PRÄZISIERUNG

Eine klare Unterscheidung der Begriffe "Variante", "Version", "eine andere Volkssage" ("Zwei verschiedene Volkssagen") ist in der sich auf Volkssagen beziehenden Literatur nicht genau abgegrenzt, und in ihrer Anwendung herrschen ziemlich große Uneinigkeiten und Willkür. In diesem Beitrag wird ein Kriterium, ein gewisser Schlüssel, vorgeschlagen, der es ermöglicht, die erwähnten Termini bedeutend genauer voneinander zu unterscheiden. Als Ausgangspunkt unserer Entscheidung wird jede Volkssage als eine situierte und nicht autonome Aussage (das heißt in irgendeinem Kontext und in irgendeiner Situation) betrachtet. Daraus ergibt sich, daß jede Volkssage, wenn auch in Büchern fixiert, die gleiche dialogische Situation hervorruft, in der sie seinerzeit entstanden ist - eine Situation einem angewandten Objekt, einer Sache, einem Denkmal, einer Reliquie oder nur einem Ort, einer Lokalität, einer Region gegenüber, die Fragen nach ihrer Abstammung, ihrer Geschichte, ihrer Ursachen und ihrem Zweck oder Erinnerungen an einige denkwürdige Vorfälle angeregt hat. Stellen wir uns folgende dialogische Situation einer Frage und einer Antwort auf diese Frage vor, wo eine Volkssage als Antwort auf diese hypothetische Frage fungieren würde, allerdings nur als Antwort auf diejenige Frage, derentwegen die Volkssage erzählt wurde. Dann ist die Regel für eine klare Unterscheidung der Begriffe "Variante", "Version", "eine andere Volkssage" ("zwei verschiedene Volkssagen") folgendermaßen zu formulieren:

Wenn wir wenigstens über zwei verschiedene Erzählungen (eine Erzählung stellt eine literarische oder folkloristische Aufzeichnung einer Volkssage dar) verfügen und wenn wir eine klare Unterscheidung der Begriffe "Variante", "Version", "eine andere Volkssage" ("zwei verschiedene Volkssagen") vornehmen wollen, müssen wir zuerst feststellen, auf welche hypothetische Frage jede Erzählung geantwortet hat. Falls jede Erzählung auf eine ganz andere hypothetische Frage geantwortet hat, handelt es sich um zwei verschiedene Volkssagen. Im Gegenteil: Falls beide Erzählungen auf die gleiche hypothetische Frage geantwortet haben, handelt es sich um die gleiche Volkssage. Wenn es sich um die gleiche Volkssage handelt - das heißt, wenn die beiden Erzählungen auf gleiche hypothetische Frage geantwortet haben, dann fragen wir, auf welche Art und Weise sie geantwortet haben. Falls jede Erzählung auf die gleiche hypothetische Frage völlig anders geantwortet hat, handelt es sich um zwei verschiedene Versionen derselben Volkssage. Im Gegenteil: Falls beide Erzählungen auf die gleiche hypothetische Frage im gleichen Sinn geantwortet haben, handelt es sich um die gleiche Version derselben Volkssage, und zwar um zwei verschiedene Varianten derselben Version derselben Volkssage.